

هُوَ الْفَتْحُ

الهیات زیارت و معماری

از مکان مندی زیارت تا بدن مندی معماری
در خوانش تحولات معماری حرم مطهر رضوی

سعید مهرپویا / ۲۰ تیرماه ۱۴۰۲

در باب معماری

معماری در لغت: ریشه در عَمَرَ / ساختن، آباد کردن، آبادانی
رشد دادن سرشت چیزی
برآوردن و نه ساختن
تصرف در طبیعت

برپاداشتن عالم
اینجایی نمودن
در اندازه آوردن

صناعتی فرهنگی و بازگوکنندهٔ زمینه‌ها

معماریِ مقدس

در زندگی بشر همواره تمایل و کشش به سوی امر قدسی وجود داشته است. چنین امری معمولاً در برخی مکان‌ها، اشیا یا نمودهای طبیعی تجلی می‌یافته و انسان در جست‌وجوی معنویت بدان سو رهنمون می‌شده است.

معماری تبلور مکانی نشانه‌های مرموز امر مقدس است / تجسم‌بخش آستانگی برای گذر از مکان عادی به مکان مقدس - تجسم امر مقدس - خدایان / مکانیت دادن به خدایان / صورت‌افکنی به امر نامحسوس /

شخصیت مکان و تاثیر بر ادراک و احساسات - کمک فضا بر اتصال و پیوستگی مؤمنان با امر قدسی - دین و غنی‌کردن مکان با نمادها و معانی نمادین - درگیرکردن فعالانه مؤمنان با تجربه فضا، تاریخ، جغرافی و ...

لیندسی جان: «معماری مسلماً مشهودترین و مسلماً قدرتمندترین وسیله هم برای بیان و هم تحریک احساسات دینی است.»

جان باون: «مکان دینی ممکن است نقطه‌ی سرچشمه برای پیامبری باشد، یا مکانی برای هبوط خداوند و فرشتگان و یا نقطه‌ای که رویدادی ویژه در آن رخ داده است.»

معماریِ مقدس

- ۱- نمادین‌گری مستقیم نظام اعتقادی در قالب تصاویر، اشکال، نقوش، تزئینات قابل تفسیر و بیان
- ۲- جایگاه میزبان و تسهیل‌گر ارتباط معنوی از طریق برگزاری آداب

در باب زیارت

زیارت را در لغت از ریشه‌ی «زور» می‌دانند و اغلب آن را به معنای قسمت بالای سینه معنامی‌کنند و به از نزدیک یا رودررو ملاقات کردن تعبیر می‌شود. گروهی دیگر از لغت‌شناسان زیارت را روی بر تافتن و میل از چیزی به چیز دیگر معنا کرده‌اند؛ بدین معنا که زائر-آنگاه که قصد زیارت می‌کند- از هر چه غیر مزور است، روی بر می‌گیرد.

واژه انگلیسی pilgrimage ریشه در واژه فرانسوی pèlerinage دارد که خود مشتق از peregrinus لاتین است به معنای غریبه یا رونده و راهی در سرزمین‌ها. بدین ترتیب زیارت در زبان انگلیسی اشاره به سفر کردن، راهی بودن و ترک کردن آرامش‌خانه و کاشانه دارد و گاهی مفهومی از انسان در این جهان، یعنی مسافربودن و جوینده حقیقت زندگی، را در برمی‌گیرد.

در زبان ژاپنی یکی از معادل‌های زیارت واژه ژون‌ری است متشکل از دو جزء ژون (尊) به معنای گشت و سفر و ری (礼) به معنای عبادت و حق‌گزاری و مناجات.

در آیین هندویی معادل زیارت را تیرتایاترا (tirthayatra) می‌گویند متشکل از دو جزء تیرتا که تقریباً به معنای مکان مقدس یا بااهمیت است و یاترا یعنی سفر، حرکت و راهپیمایی.

«انسان بودن یعنی زیستن در جهانی سرشار از مکان‌های بااهمیت»

زیارت با وجود تنوع معانی در زبان‌ها و فرهنگ‌های گوناگون اما اغلب به اراده و میل دیدار با امری ویژه همراه با آداب و مناسکی خاص تعبیر می‌شود. تداوم این عمل، یعنی زیارت مظاهر و نمادهای قدسی، در طی تاریخ سبب شکل گرفتن سنت‌های پرشمار اجتماعی، فرهنگی، معرفتی، حقوقی و... شده است.

زیارت را می‌توان کنش مستقیم زائر در مکان مقدس دانست که عموماً وابسته به نحوه پوشش یا خوراک به قصد زیارتی خاص، زمان‌های مقدس (موسم)، مناسک و آداب ویژه، سفر کردن و... است.

زائر با حضور در مزار و انجام مناسک جنبه‌های معنوی و روحانی وجودش برجسته می‌شود. بنابراین زیارت اغلب توأم با قصد، سفر و حرکت به سوی مزار، حضور در آن، رعایت آیین‌ها و رسوم زیارت و برگزاری آداب، مناسک و شعائر مذهبی است.

زیارت پدیده‌ای مکان‌مند است و بروز و ظهور آن به واسطه و در مکان رخ می‌دهد.

الهیات و معماری

الهیات معماری: موقعیت معماری در مطالعات خداشناسی و مخلوقات و آفریده‌های او / الهیات در آثار معماری

معماری به منزله الهیات: مطالعه معماری مقدس و بناهای مذهبی

الهیات در معماری: چگونگی رشد و تقویت الهیات در تعامل با معماری و روش‌های تاملات الهیاتی از طریق ملاحظه آن تعاملات.

در بابِ آداب

گذشتگان برای معنابخشی به جهان خود باید آنچه را انجام می‌دادند، آیین‌مند می‌کردند.

مناسک / آیین / آداب Ritual/Rite

واژهٔ مناسک جمع منسک، و منسک اسم مکان و به معنای گوشهٔ عزلت یا زاویه (در تصوف) و از ریشهٔ نَسَكَ و نَسَكَ به معنای پارسا شدن و پارسایی ورزیدن است.

مناسک: جمع منسک، عبادت‌ها، جاهای عبادت
آیین: رسم، روش، آداب معمول و متداول
آداب: رسوم، عادت، روش‌های پسندیده

- مجموعه اعمال آیینی قاعده‌مند در ارتباط با دین
- نخست و بیش از هر چیز حالتی از توجه‌ورزیدن
- کنشی قراردادی برای گاهی اوقات با ارجاع به باورها به نیروها یا موجودات رازآمیز
- آیین‌ها و ارجاع به باورها و مجموعه‌ای از نمادها
- مناسک و تفاوت آن با اعمال روزمره
- فعالیت‌هایی آمیخته با شبکه‌ای از نمادها
- نقش رابطه‌ساز مناسک
- در پس هر عمل آیینی، مقصود، نماد و معنایی مفروض است.
- اهمیت بازیگر / به‌جای‌آورنده آیین « عاملان آگاه در بازتولید الگوها
- مناسک و تفاوت میان اکنون‌ها (زمان روزمره) و اکنونیت مناسکی - هم‌زمانی و نه هم‌بودگی اینجا و آنجا

در باب زیارت گاه

محققان و نظریه پردازان امر مقدّس ضمن مطالعه پیچیدگی و گستردگی این مفهوم، به تنوع حلول امر مقدّس در مکان و شکل گیری مکان مقدّس هم توجه کرده اند. انواع مکان های مقدّس نظیر معابد، قدم گاه ها، عناصر طبیعی مقدّس، مقبره ها و... ناشی از این تنوع حلول پدید آمده اند.

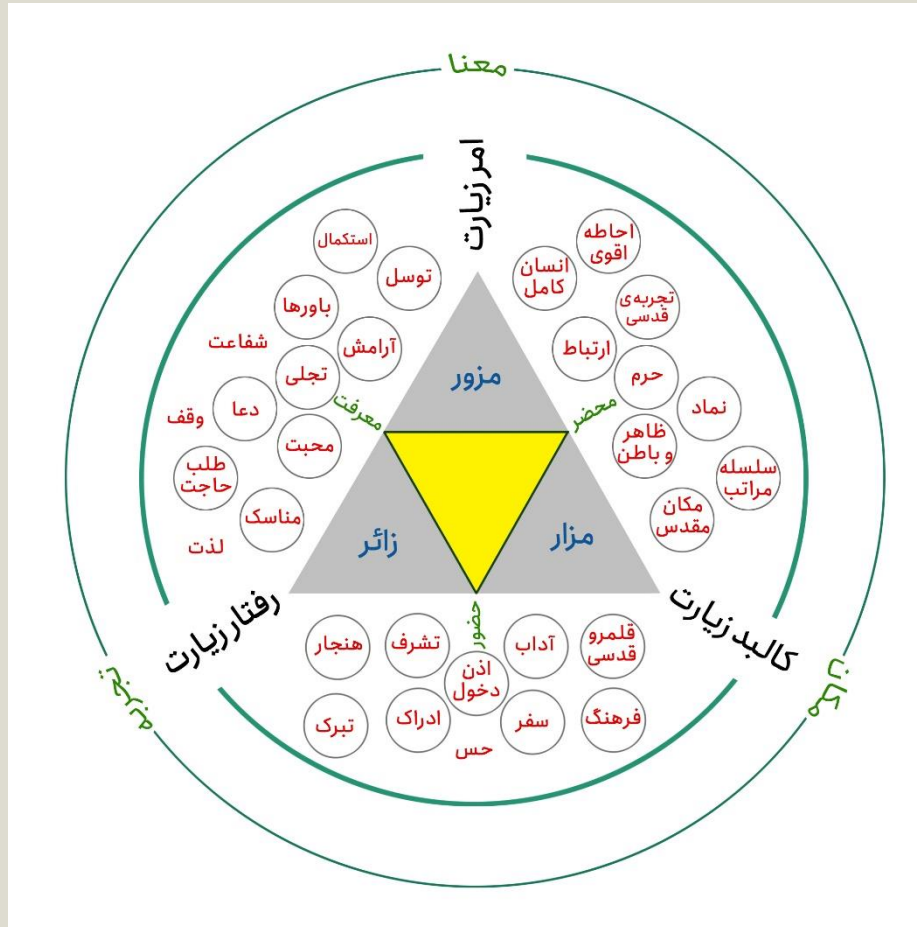
مقصد زیارت و مقصود زیارت از جنبه های با اهمیت زیارت هستند و متناظر با آن می توان مکانیت مقصد و مقصود معماری مقدس را در نظر داشت.

زیارت معمولاً به سفر تشبیه می شود و زائر در این سفر از زندگی عادی جدا می شود و پس از تشریف و گذر از آستانه هایی به قلب مکان مقدّس می رسد و با برگزاري آدابی به تعالی روح می رسد. پس با مشخص بودن مقصد زیارت، مقصود عموماً تعالی و آرامش روحی زائر است. رسیدن به این آرامش مستلزم گسستن و گذار است. آستانگی وضعیت در میانه بودن است، جدا شدن از وضعیت عادی و روزمره و آمادگی گذار و تشریف.

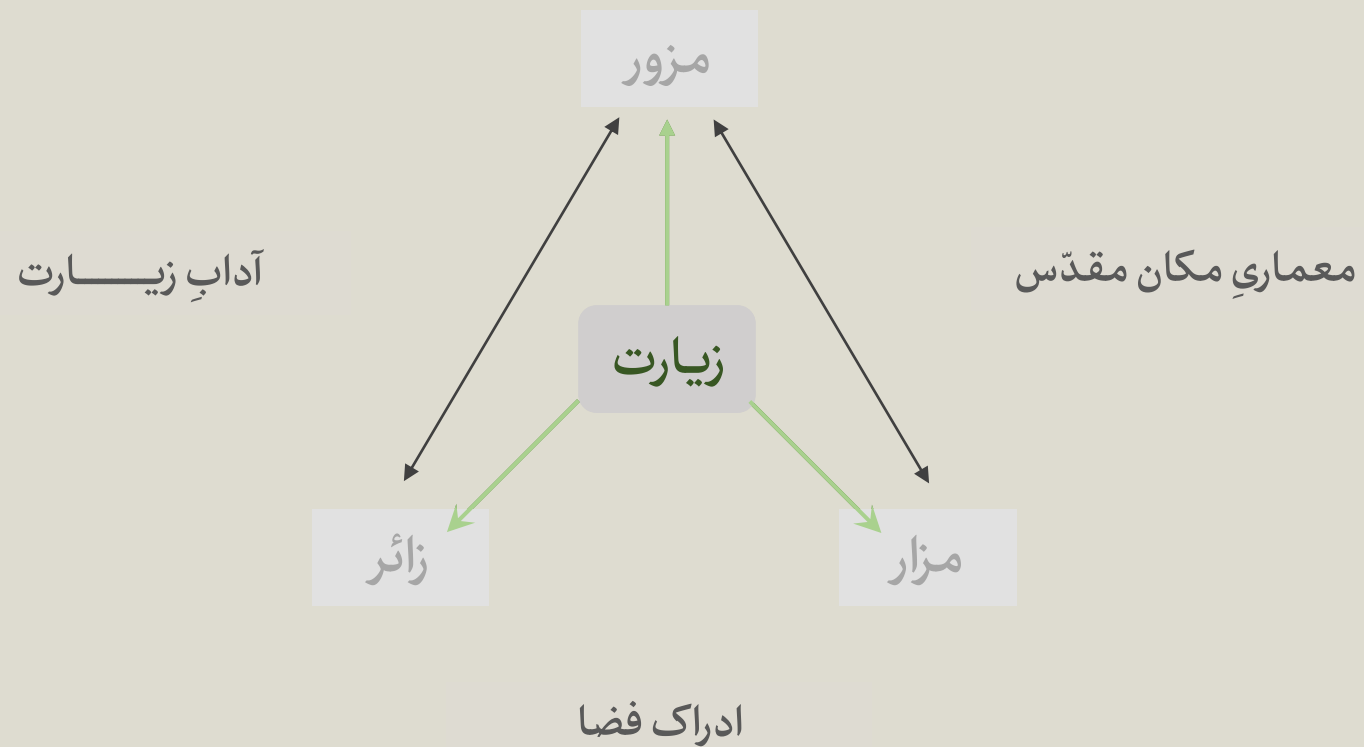
آداب زیارت عموماً چنین وضعیتی دارند؛ فرد با انجام آنها از روزمره ها جدا می شود و به موقعیتی تازه مشرف می شود. چنین خصلتی در مکان های زیارتی که میزبان مناسک هستند هم باید وجود داشته باشد تا زائر را آماده تشریف کند.

اجزای زیارت

یکی از انواع زیارت گاه‌ها مزارها هستند. از تمایزات مزارها با دیگر مکان‌های مقدس وجود پیکر (بدن) فرد مقدس در آن مکان است که موجب تقدس آن شده است.

اجزای زیارت

معماری و زیارت

فرد با واردشدن به مزار، آدابی را به جا می‌آورد، متوجه کانونی در آن می‌شود و این توجه موجب فهم تفاوت می‌شود. این تفاوت جدایی از حال عادی و پدیدآمدن امر مقدس است. بدین ترتیب مکان موجب هدایت توجه فرد می‌شود و آن آیین‌ها و آداب روشی برای تمرکز بر آن کانون توجه است؛ پس مکان و به تبع آن معماری مجال تجربه امر معنوی است.

زنده و زایابودن مزارها و تغییر و تبدیل دائمی آنها باعث می‌شود با مطالعه فضای زیارت و روابط فضایی آن و فهم پیچیدگی‌های چگونگی شکل‌گیری و بسط مکان مقدس بتوان تاثیرپذیری آن از آداب زیارت و اثرش در عرصه‌های وابسته به دین و معنویت از جمله آیین‌ها و آداب را بررسی و درک کرد.

آیین‌ها در شکل‌گیری معماری چه در قامت خاستگاه و علت وجودی و چه مؤثر در تکوین و تغییر آنها نقش دارند. از طرفی، معماری نیز با کیفیات و ویژگی‌هایش هم در نحوه حضور زائر و انجام آیین‌ها و آداب تأثیر دارد و هم می‌تواند مولد آداب باشد.

بر این اساس معماری مزار و زیارت رابطه‌ای دوسویه با یکدیگر دارند؛ از یک سو معماری موقعیت برگزاری آیین و آداب است و نقشی جدی در میزبانی مناسب زیارت و پدیدآمدن آداب تازه دارد؛ از دیگر سو چگونگی و مراتب آداب و مناسب در شکل‌گیری معماری و خلق فضای زیارت تأثیر دارد.

معماری و آداب

ادموند هوسرل: «بدن واسطه تمام ادراک‌ها است.»

موریس مرلوپونتی: «معماری، همچون دیگر هنرها، نمایان می‌کند که جهان چگونه ما را لمس می‌کند.

یوهانی پالاسما: «وظیفه معماری فراتر از جنبه‌های مادی و کاربردی و ویژگی‌های قابل اندازه‌گیری - و حتی فراتر از زیبایی‌شناسی - آن است و به قلمروی ذهنی و وجودی زندگی پامی‌گذارد.

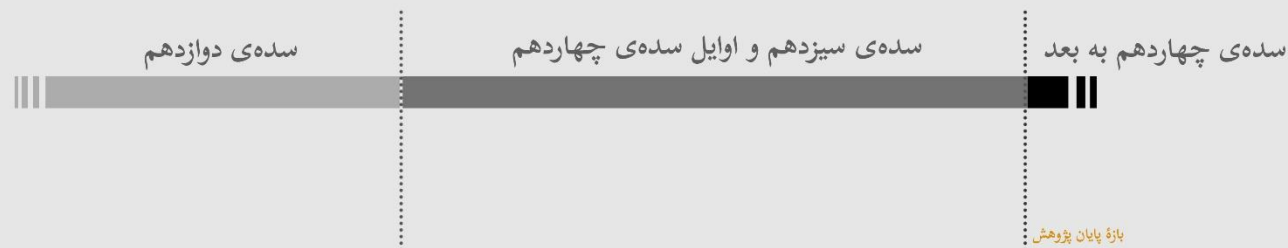
بر این اساس معماری مزار و زیارت رابطه‌ای دوسویه با یکدیگر دارند؛ از یک سو معماری موقعیت برگزاری آیین و آداب است و نقشی جدی در میزبانی مناسک زیارت و پدیدآمدن آداب تازه دارد؛ از دیگر سو چگونگی و مراتب آداب و مناسک در شکل‌گیری معماری و خلق فضای زیارت تاثیر دارد.

تحولات معماری حرم مطهر رضوی

سدهی دوازدهم	سدهی دهم و یازدهم - صفویان	سدهی نهم - تیموریان	سدهی سوم تا هشتم	۲۰۳ ~ ۱ پیش از اسلام
ادامه پژوهش تا دوران قاجار			بازه آغاز پژوهش	شهادت امام رضا (ع)
... ساختار محلات و دست کم سه دروازه شهر (سده ۹ به ۱۰) - طلاکاری گنبد مطهر و مناره (سده ۱۰) - ساخت مقبره اللهوردی خان و حاتم خانی، رواق های توحیدخانه و دارالفیض (سده ۱۱) - شکل گیری صحن عتیق و ساخت ایوان های شمالی، شرقی و غربی (سده ۱۱) - ایجاد خیابان مشهد (سده ۱۱) - مرمت و بازسازی پس از زلزله (سده ۱۱) - تزئینات، کتیبه ها و کاشی کاری فضاهای ساخته شده (سده ۱۱)	... بازار، خانه ها و ساختار محلات (سده ۸ به ۹) - ساخت چهارباغ و سرا و دولت خانه (سده ۹) - ساخت مسجد گوهرشاد مجاور بقعه منوره، بازارچه، گذر عام و رباط (سده ۹) - ساخت مدارس پریزاد، دودر و بالاسر (۲) (سده ۹) - شکل گیری رواق دارالسیاده و رواق دارالحفاظ (سده ۹) - ساخت ایوان و صحن امیرعلی شیر نوایی (سده ۹) - تزئینات و کاشی کاری فضاهای ساخته شده جدید (سده ۹)	- برقراری حصار، بازار و خانه (سده ۴) - ساخت مسجد بالاسر (سده ۴) - ویرانی مزار، بازسازی مجدد، ساخت قبه جدید و منار در مجاور آن (سده ۵) - عمارت مجدد مزار و اهتمام به تزئینات داخلی آن و کاشی کاری (سده ۷) - مدرسه در جوار مزار، در نقره، تزئینات داخل و صندوق چوبی مزار (سده ۸)		
زیارت در پشت سر و پایین پا	تقویت تشریف از پیش رو و زیارت بالاسر	زیارت در بالاسر		خاک سپاری امام در بقعه و دری در ضلع قبله و تشریف از پیش رو

تحولات معماری حرم مطهر رضوی

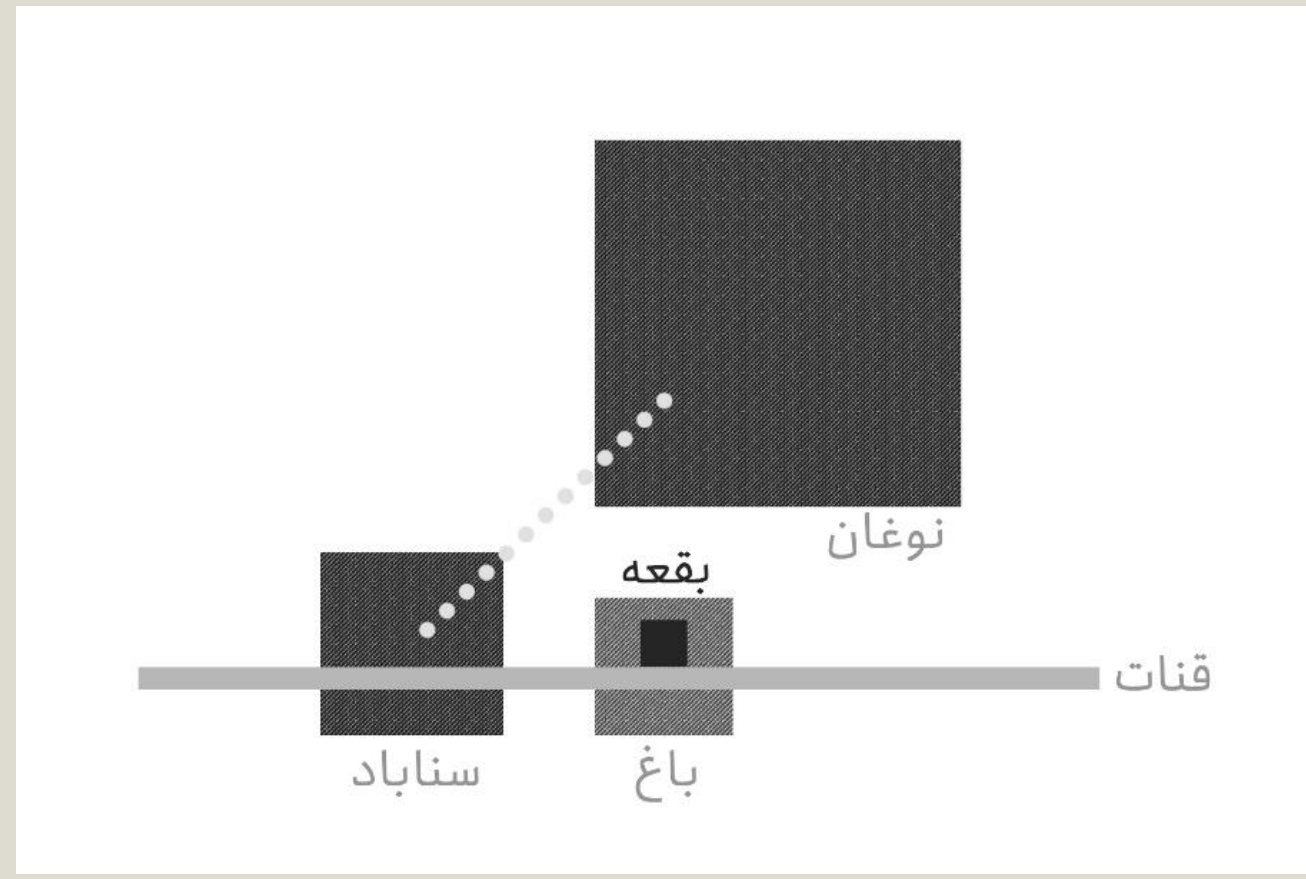
- ساخت کاروان‌سراها و سراها و رونق مشهد ناشی از پایتختی (عصر نادری)
- کشیدن آب به حرم
- مطلق کردن ایوان جنوبی صحن عتیق
- ساخت و مطلق کردن گلدسته شمالی صحن عتیق
- سقاخانه
- ضریح جواهرنشان

مطلق کردن ایوان و گلدسته

- بازار، خانه‌ها و ساختار محلات جدید
- ارگ حکومتی جدید
- دروازه‌های شش‌گانه شهر
- ساخت صحن نو
- ساخت مدرسه پایین‌پا
- ساخت رواق‌های دارالضیافه و دارالسعادة
- تعمیر صحن‌ها و بقعه
- ساخت دارالشفاء
- ساخت برج‌های ساعت و نقاره‌خانه
- تزئینات و کاشی‌کاری فضاهای ساخته شده جدید
- رونق آئینه‌کاری
- مطلق کردن ایوان صحن نو

تثبیت زیارت پایین‌پا

تحوّلات معماری حرم مطهر رضوی

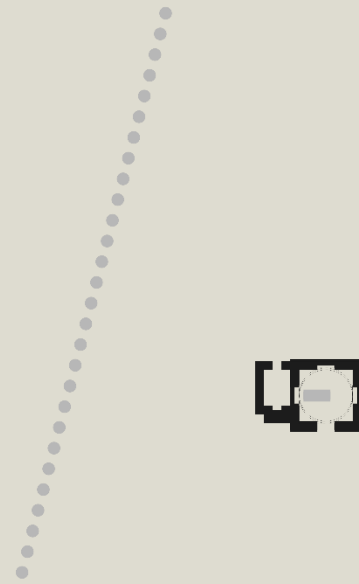
تحولات معماری حرم مطهر رضوی

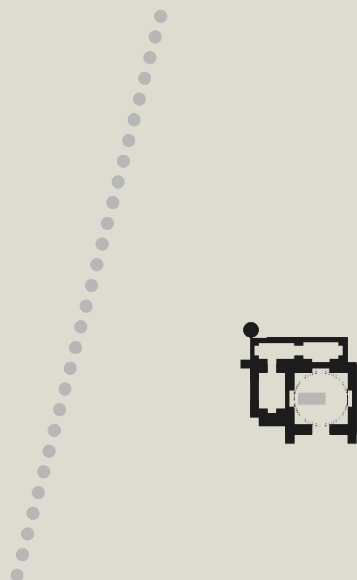
حدود سال ۲۷۸ ق.	احمد بن ابی یعقوب؛ البلدان، ترجمہ محمد ابراہیم آیتی، تهران، بنگاه ترجمہ و نشر کتاب، ۱۳۵۶، ص ۵۳	... و در طوس قومی از عرب از طی و جز آنان سکونت دارند، و بیشتر اہالی آن عجم اند و قبر رشید امیر المؤمنین آنجا است و نیز وفات رضا علی بی موسی بی جعفر بن محمد بن علی بن الحسین علیہم السلام آنجا روی داد، و شهر بزرگ طوس را نوقان گویند و خراج این سرزمین جزء خراج نیشابور است...
حدود سال ۳۴۱ ق.	ابودلف مسعر بن المہلہل خزرچی، سفرنامہ ابودلف در ایران، ترجمہ سید ابوالفضل طباطبائی، تهران، انتشارات زوار، چاپ دوم، ۱۳۵۴، ص ۸۴.	... طوس عبارت از چهار شهر است کہ دو تائی آن بزرگ و دو شهر آن کوچک می باشد. در آنجا آثار باشکوه اسلامی دیدہ می شود. اقامت گاہ «حمید بن قحطبه» در آنجا واقع است و در حدود یک میل مربع مساحت دارد. و نیز در یکی از باغ های آن آرامگاہ علی بن موسی الرضا (ع) و قبر ہارون الرشید قرار دارد.
حدود سال ۳۶۷ ق.	ابن حوقل، صورة الارض، ترجمہ جعفر شعار، تهران، مؤسسہ انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۶، ص ۱۶۹	... و اگر طوس نیز در مجموع نیشابور باشد شهرهای آن عبارت از رایکان، طبران، نوقان [و تروغوذ] است. قبر علی بن موسی الرضا علیہما السلام در بیرون شهر نوقان است و در مجاورت آن قبر رشید (ہارون الرشید) در مقبرہ ای زیبا در قریہ ای بہ نام سنا باز است کہ حضنی استوار دارد و گروہی در آن معتکف اند...
قبل از سال ۳۶۷ ق.	محمد بن جعفر بن موسی ابن قولویہ. کامل الزیارات. ترجمہ محمد جواد ذہنی تهرانی. تهران، پیام حق، ۱۳۷۷، ص ۱۱۷.	... سعی کن قدم ہایت را کوتاہ برداری و در موقع داخل شدن بہ روضہ منورہ آن حضرت بگو... ... سپس بہ طرف قبر مطہرش اشارہ کن و رو بہ صورت قبر کن و قبلہ را پشت سر بگیر و بگو... ... سپس بالای سر مبارک بنشین و بگو... ... سپس تکیہ بر قبر کن و بگو... ... سپس دست راست را بلند و دست چپ را بر روی قبر پهن کن و بگو... ... سپس بہ پائین پای مبارک برو و بگو... ... سپس از پشت قبر بہ بالا سر برگرد و در آنجا دو رکعت نماز بہ این کیفیت بخوان...
حدود سال ۳۷۵ ق.	ابوعبد... محمد بن احمد مقدسی، احسن التقاسیم فی معرفۃ الاقالیم، ترجمہ علینقی منزوی، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۶۶، ص ۴۸۸	... قبر علی الرضا در طوس است و دژی برای آن ساختم شدہ کہ خانہ ها و بازار دارد. عمیدالدولہ فائق نیز مسجدی برایش ساخت کہ در ہمہ خراسان بہ از آن نیست...

تحوالات معماری حرم مطهر رضوی

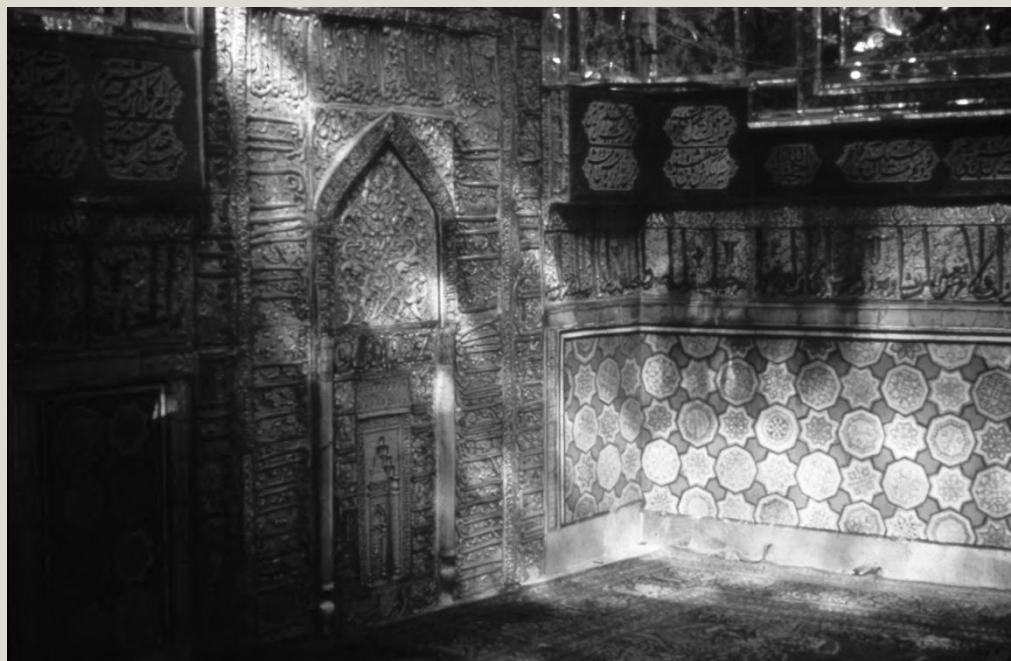
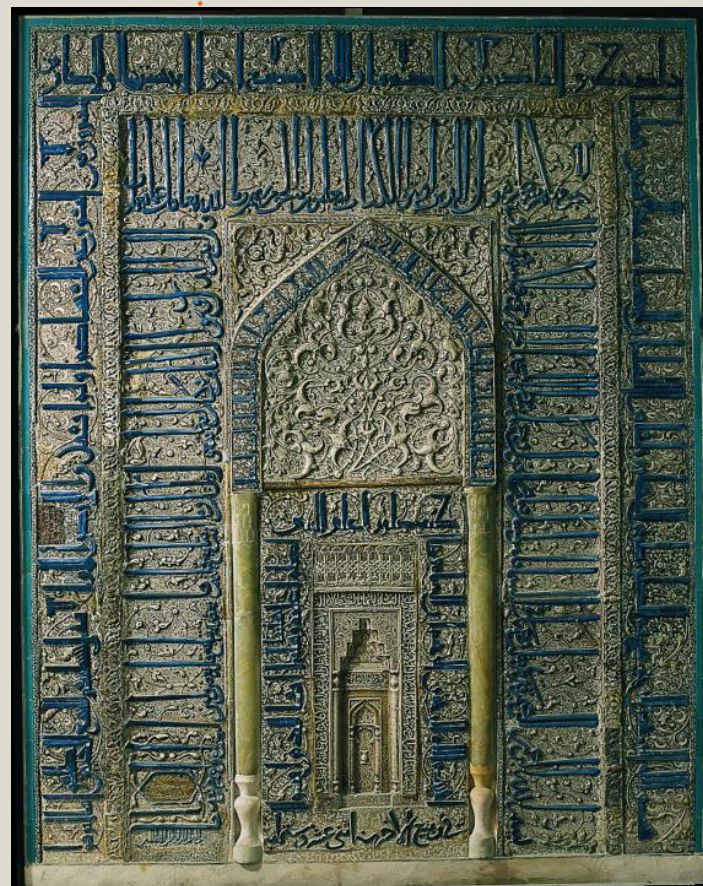
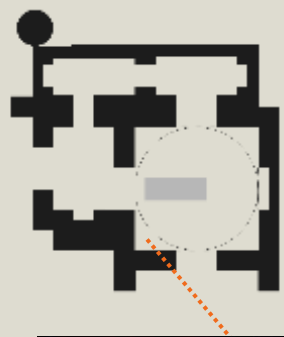

تحوّلات معماری حرم مطهر رضوی

تحوّلات معماری حرم مطهر رضوی

تحولات معماری حرم مطهر رضوی

شواهد آبادانی: کاشی‌های

زرین‌فام با تاریخ ۵۱۲

محراب‌های زرین‌فام با تاریخ ۶۱۲

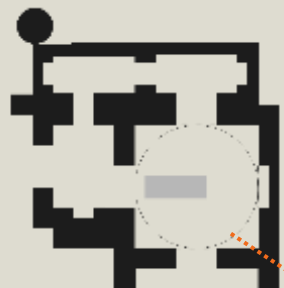
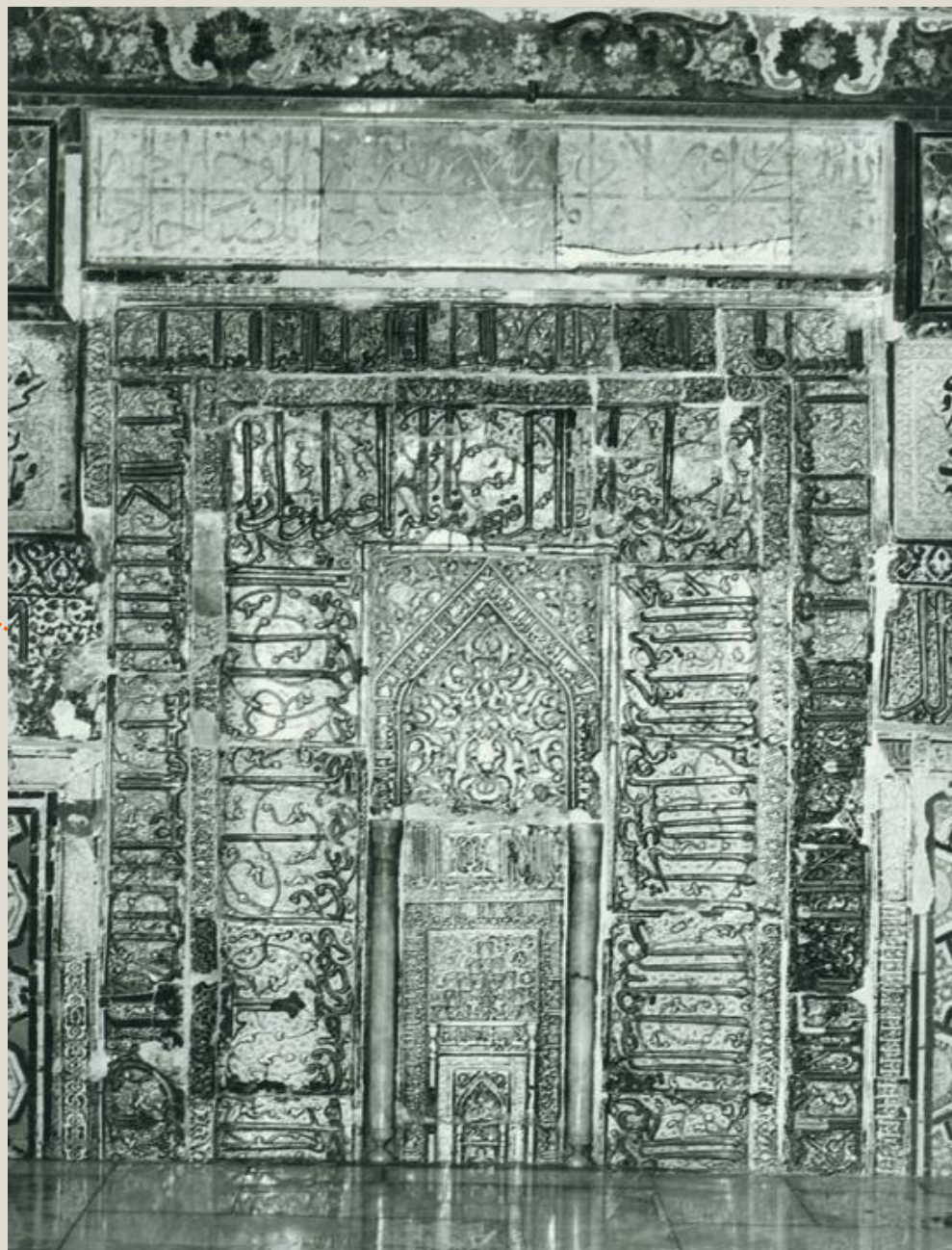
و ۶۴۰

کاشی زرین‌فام سردر پیش‌رو با

تاریخ ۶۱۲

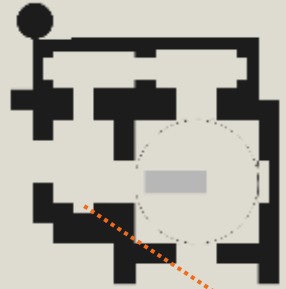
تحولات معماری حرم مطهر رضوی

شواهد آبادانی: کاشی‌های
زرین‌فام با تاریخ ۵۱۲
محراب‌های زرین‌فام با تاریخ ۶۱۲
و ۶۴۰
کاشی زرین‌فام سردر پیش‌رو با
تاریخ ۶۱۲

تحولات معماری حرم مطهر رضوی

شواهد آبادانی: کاشی‌های
زرین‌فام با تاریخ ۵۱۲
محراب‌های زرین‌فام با تاریخ ۶۱۲
و ۶۴۰
کاشی زرین‌فام سردر پیش‌رو با
تاریخ ۶۱۲

تحوالات معماری حرم مطهر رضوی

شواہد آبادانی: کاشی‌های
زرین فام با تاریخ ۵۱۲
محراب‌های زرین فام با تاریخ ۶۱۲
و ۶۴۰
کاشی زرین فام سردر پیشرو با
تاریخ ۶۱۲

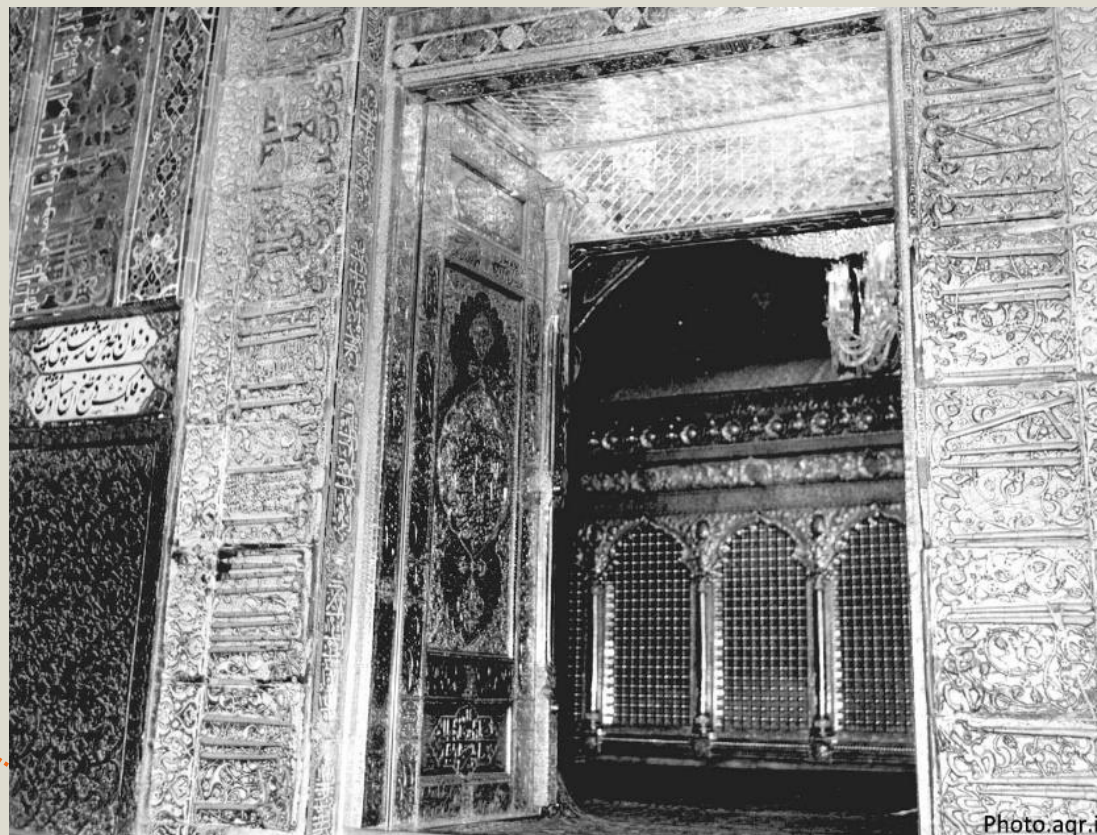
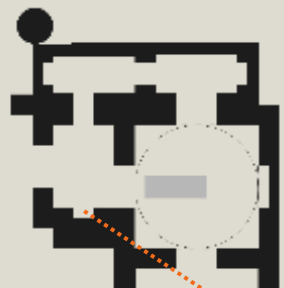

Photo.aqr.ir

تحوّلات معماری حرم مطهر رضوی

شواهد آبادانی: کاشی‌های

زرین‌فام با تاریخ ۵۱۲

محراب‌های زرین‌فام با تاریخ ۶۱۲

و ۶۴۰

کاشی زرین‌فام سردر پیش‌رو با

تاریخ ۶۱۲

